

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА ДИПЛОМНА РОБОТА

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

Рівень вищої освіти

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

Назва теми

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
Шифр, назва

Спеціальність 053 Психологія
Шифр, назва

Шифр _____
номер ІНП

Виконала: здобувачка 4 курсу, 2 група ПП-19-1 _____
Підпис

Марина БЕЗВЕРШКО
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Доктор філософії, доцент
посада, науковий ступінь _____
Підпис

Дарія КАРПОВА
Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Нормоконтролер _____
Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

До захисту допускаю:
Зав. кафедри психології та педагогіки
доктор психологічних наук, професор

_____ Євген ПОТАПЧУК
Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

_____ 20__ р.

Хмельницький, 2023

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психологічні особливості вибору шлюбного партнера»

Здобувач Безвершко Марина Ігорівна

Керівник Карпова Дарія Євгенівна

Кваліфікаційна робота включає 72 с., 3 таблиці, 4 рисунків, перелік джерел посилання складає 53 найменування, 3 додатка.

Ключові слова: шлюбний партнер, чинники, молодь, шлюб, сім'я, подружнє життя.

Об'єктом дослідження є вибір шлюбного партнера.

Предметом дослідження є психологічні особливості, що впливають на вибір шлюбного партнера.

За результатами дослідження розроблені практичні рекомендації молоді щодо вибору шлюбного партнера.

Одержані результати можуть бути використані у роботі фахівців з сім'ями та в освіті та просвіті молоді.

Дипломник _____ Марина БЕЗВЕРШКО

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту ___ червня 202__ р.

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ВИБІР СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПИТАННЯ	9
1.1 Теоретичний аналіз досліджень, пов'язаних вибором шлюбного партнера	9
1.2 Психологічні аспекти вибору шлюбного партнера та готовності до подружнього життя у сучасній молоді.....	15
Висновки до розділу	30
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИБОРУ МОЛОДДЮ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА.	32
2.1 Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження психологічних особливостей вибору молоддю шлюбного партнера	32
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження щодо вибору шлюбного партнера у молоді	38
2.3 Практичні рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера	47
Висновки до розділу	49
ВИСНОВКИ	51
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	53
ДОДАТКИ	59
Додаток А Психологічна методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Потапчук Є. М.).....	60
Додаток Б Опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» А.М. Волкової	67
Додаток В Анкета «Готовність до шлюбу».....	71

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний український шлюб наразі проходить складний процес формування, становлення та розвитку. Оскільки вступ у шлюб передбачає створення сім'ї, то остання – це первинний та основний осередок суспільства, де зовнішні фактори дуже суттєво впливають на внутрішній сімейний стан. У своєму житті кожна людина вибирає рід занять, професію, місце проживання, друзів. Але, мабуть, самий головний вибір, який робить – це вибір шлюбного партнера, тому, що він не лише суттєво впливає на всі сфери життя, але і визначає, чи будемо людина щаслива.

Шлюб та сім'я – це надзвичайно важливе середовище, в якому зростає, виховується та формується як особистість людина. Тому тут можемо наголосити на подвійній актуальності дослідження теми про шлюб: по-перше, відповідальність дорослих людей, що уже перебувають у шлюбі, за формування поглядів на шлюб та сім'ю, по-друге – робота над адекватними уявленнями про шлюб та сім'ю тих, хто ще лиш вступатиме у нього. Ці дві взаємопов'язані складові і формуватимуть адекватні вимоги до вибору шлюбних партнерів. Тобто, працювати над формуванням психологічних особливостей потрібно ще зі шкільного віку як в осередку сім'ї, так і в шкільному середовищі. Вважаємо, що підготовка старшокласників до розуміння сутності поняття «шлюб» та рівня відповідальності при вступі у нього надзвичайно важлива. Важливою також у цьому аспекті є і сексуальна освіта. Тому дослідження проблеми психологічних особливостей вибору шлюбного партнера вважаємо надзвичайно актуальним.

Оскільки останнім часом криза шлюбно-сімейних стосунків лише загострюється, то різноаспектним дослідженням цієї проблеми займаються багато вчених. До прикладу, готовність молоді до шлюбу та становлення шлюбно-сімейних стосунків, ставлення до них, особливості вибору шлюбних партнерів, подружню сумісність, психологічні особливості сучасної сім'ї досліджували О. Бацилева, В. Астахов І. Пузь, Р. Вайнола, Д. Карпова, О. Кляпець, В. Кравець, А. Крайлюк,, О. Міненко, Є. Потапчук, В. Радчук,

Р. Хавула та інші. Водночас дослідження психологічних особливостей вибору шлюбного партнера залишається актуальним, оскільки цей процес детермінується соціальним прогресом, позбавленням минулих стереотипів та різними соціально-психологічними чинниками.

Реалізація теми дослідження поставила перед нами наступну **мету**: дослідити психологічні особливості вибору шлюбних партнерів та фактори впливу на формування поглядів про шлюб та сім'ю. Мета передбачає виконання **низки завдань**:

1) Здійснити загальний теоретичний аналіз психологічних аспектів вибору шлюбного партнера та готовності сучасної молоді до подружнього життя;

2) Обґрунтувати діагностичний інструментарій для емпіричного дослідження психологічних особливостей вибору молоддю шлюбного партнера.

3) Розробити практичні рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера.

Відповідно **об'єктом** нашого дослідження є вибір шлюбного партнера, **предметом** дослідження – психологічні особливості, що впливають на вибір шлюбного партнера.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, узагальнення та систематизація літератури;
- емпіричні: авторська анкета «Готовність до шлюбу» (М. Безвершко), психологічна методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є. Потапчук), опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі».

Практичне значення одержаних результатів полягає в: обґрунтуванні діагностичного інструментарію для емпіричного дослідження психологічних особливостей вибору молоддю шлюбного партнера; розробці практичних рекомендацій сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера. Матеріали дослідження можуть бути використані для психологічної просвіти молоді щодо моделей поведінки на дошлюбному етапі.

Експериментальна база дослідження. Дослідження здійснювалося на базі Ресурсного інформаційно-консультативного центру психологічної підтримки Хмельницького національного університету.

Апробація результатів дослідження. Апробація кваліфікаційної роботи знайшла відображення у публікації наукової статті у збірнику тез XII-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих науковців (за міжнародною участю) «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору».

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання, додатків.

РОЗДІЛ І.

ВИБІР СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА ЯК ПРОБЛЕМНЕ ПИТАННЯ

1.1 Теоретичний аналіз досліджень, пов'язаних вибором шлюбного партнера

Сім'я є особливим інститутом будь-якого суспільства, його першоосновою, творцем його культури. Поняття шлюб та сім'я складає багатоаспектний феномен, який не може оминати увагою жодна наукова галузь. Прогресує суспільство, змінюються погляди на життя, відповідно змінюються і форми та види шлюбно-сімейних відносин. Як результат, зростає науковий інтерес до дослідження факторів розвитку нових форм шлюбу, причин трансформацій класичних сімейно-шлюбних стосунків.

Поняття «сім'я» та «шлюб» багато вчених розглядають як синонімічні поняття. Однак ми вважаємо це необґрунтованим. Шлюб – це фактична соціально-правова легітимація подружніх стосунків. Вітчизняна дослідниця Т. Кравченко у цьому світлі розглядає шлюб як крізь призму формального аспекту взаємин, а сім'ю як родинну і духовну спорідненість [15].

Аналіз наукової літератури свідчить про те, що сім'я є первинною ланкою у розбудові суспільства. «При цьому сім'я може досліджуватися як соціальний інститут (тобто «в зв'язці» стосунків «сім'я – суспільство») і як мала соціально психологічна група (внутрішньогрупова взаємодія і міжособистісні стосунки)» [20]. А шлюб є найбільш поширеною передумовою створення сім'ї.

Розглядаючи сутність понять «шлюб» та «сім'я», цікаво простежити еволюцію їх становлення. Класична форма шлюбу «(від лат. «classicus» – «зразковий») стала складатися у IV–III тисячолітті до нашої ери, в період між середнім та вищим ступенями варварства» [9]. Тому можна стверджувати, що сім'я з давніх-давен становить перший в історії людства соціальний інститут,

який вплинув і впливає на економічні, правові, культурні та політичні відносини, їх становлення та розвиток. Уже пізніше «сформовані патріархальні сімейно-шлюбні відносини як основу соціальної стратифікації суспільства з відповідними правами, обов'язками та привілеями їхніх учасників» [10] закріпила церква.

Починаючи із 60-х рр. XIX ст., науковці почали активно займатись реконструкцією первісних шлюбів, вивченням еволюційного шляху шлюбно-сімейних стосунків. Одним із перших таких дослідників був швейцарський правознавець та історик Й. Баховен. Вчений дослідив історичну мінливість шлюбних стосунків, їх розвиток від гетерозису до шлюбної моногамії внаслідок еволюції релігійних поглядів. Через подальший розвиток релігійних уявлень, появу нових божеств, нових поглядів відбувається витіснення традиційної групи богів та старих поглядів. Саме тому «історичні зміни у взаємному суспільному становищі чоловіка і жінки викликав не розвиток дійсних умов життя людей, а релігійне відображення цих умов у головах тих же людей» [48].

На давньому періоді дослідники визначають такі види (чи їх прототипи) шлюбно-сімейних взаємин:

- I. Проміскуїтет – непорядковані сексуальні стосунки;
- II. Гетеризм – чоловік, що належав певній групі, вважав своїми дружинами усіх жінок цієї групи;
- III. Сегментарна сім'я – глава сім'ї має кількох дружин, є спільні шлюбні партнери у батьків і сестер;
- IV. Індивідуальна сім'я – перший етап полігамної сім'ї, усунення спільних шлюбних партнерів;
- V. Полігамія – одна людина має кілька шлюбних партнерів (якщо чоловік – полігінія, жінка – поліандрія);
- VI. Моногамія – одна подружня пара, де один чоловік і одна дружина;
- VII. Патріархальна сім'я – голова сім'ї – чоловік-батько, дружина та діти впокорені йому;
- VIII. Фратріархат – тип родинної влади, де домінує старший брат.

Про екзогамний та ендогамний шлюби описав Дж. Ф. МакЛеннан. Саме ним було запропоновано соціальну еволюційну теорію шлюбу, системи спорідненості згідно з природними законами, відкинув патріархальне суспільство на ранній стадії [52].

Важливим фактором у формування шлюбно-сімейних стосунків стала заборона на інцести шляхом поступового розширення цієї заборони аж до свояків. Таким чином це унеможливило будь-який вид групових шлюбів.

Наступним етапом став значний розвиток господарства, де найважливішу роль відігравала чоловіча сила, а, отже, почала панувати жорстка моногамія щодо жінок. Так і вкорінюється в суспільній устрій патріархальна сім'я, де все підпорядковано батьківській владі.

Патріархальна форма сім'ї була закріплена законодавчо у XIX столітті французьким Цивільним кодексом 1804 року, що став прикладом основних норм у сучасному громадянському праві для більшості європейських держав (Титул V) [10].

У XX столітті деякі дослідники починають розглядати сім'ю основним елементом соціальної мобільності. Так до прикладу, У. Уорнер у роботі «Соціальне життя сучасного суспільства» визначає сім'ю як найбільш надійний «підйомний механізм», де початковий статус надано дітям. Доречно зазначити, що піднятися соціальною драбиною людина може лише одночасно зі своєю сім'єю, перебуваючи із нею у тандемі.

Із вкоріненням християнських традицій відбулося закріплення одношлюбності, подружньої вірності, та покірності батькам та чоловіку як голові родини. Шлюби укладали батьки, партнерів також обирали у більшості випадків вони. З цього приводу Л. Слюсар зазначає, що для шлюбних традицій українців XVII–XIX ст. характерна значна сталість, майже незмінна протягом століть. Вік, модель, умови шлюбу були відображені у нормах звичаєвого права та повністю узгоджувались із законами держави. З кінця XVIII ст. шлюбно-сімейні стосунки майже повністю були під контролем церкви, це не заперечувала держава, це відображали норми шлюбного законодавства [35]. Сьогодні ще зберігається

традиція вінчання, але стримуючої ролі від розлучень вона не виконує. Колишня модель української шлюбно-сімейної поведінки «разом на все життя» перестала існувати.

Взагалі українські шлюбні традиції дуже чисті, побудовані на рівності, любові, повазі, вірі. Важливо було одружуватись з українцями, щоб бути одного віросповідання та одних звичаїв. Дівчина мала право відмовити у одруженні. І це не вважалось ганьбою, але обов'язковим було збереження цноти до вступу у шлюб. Та з часом шлюбно-сімейні стосунки трансформувались, моральні принципи значно послабились. Патріархальна сім'я переходить у нуклеарну. Цей тип сім'ї дослідники пов'язують із пізнішими стадіями розвитку капіталізму, з народженням споживацького суспільства, походженням із Америки, а також американською соціальною політикою 1960-1990-х під назвою «війна із бідністю» [26]. Але поширення нуклеарної сім'ї на території України – це відголосок радянщини. «У сучасному українському дискурсі фаміліалізму «сімейні цінності» є порожнім показником, який протиставляють негативному досвіду «радянського минулого» [26].

Такі видозміни у шлюбно-сімейних взаєминах, сімейні кризи, збільшення кількості розлучень змушують фахівців психології, соціальної та сімейної психології вивчати питання шлюбу та сім'ї прискіпливо та більш уважно.

Поняття шлюбу дуже багатогранне у своєму трактуванні. Е. Гідденс визначав шлюб як «сексуальний союз двох дорослих осіб, що отримав визнання і схвалення з боку суспільства» [51]. Але сучасне суспільство уже не потребує ніяких схвалень. «Шлюб як соціальні відносини і як соціальний інститут, який регулює статеві стосунки людей, сьогодні все більше акцентується на особистісному аспекті і все частіше ігнорує соціальну сторону» [51]. Вітчизняні дослідники В. Андрущенко, Л. Губерський визначають феномен сім'ї як «стосунки чоловіка і жінки (дружини), батьків і дітей. Це група кровних родичів, члени якої пов'язані між собою спільністю побуту, взаємодопомогою та відповідальністю» [1].

Якщо сім'я – це «мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і формують спільне господарство на основі єдиного сімейного бюджету», то шлюб – це передумова її створення, «укладений та суспільно зареєстрований союз двох людей з метою створення та підтримання родинних взаємин» [29]. Тобто, вступ у шлюб – це передумова створення сім'ї, але не завжди шлюбні стосунки знаходять своє продовження у сім'ї.

Психологічні закономірності функціонування сім'ї можна окреслити так:

1. Розуміння сім'ї як малої соціальної групи ставить ефективність її функціонування в залежність від рішення проблем внутрішньогрупової комунікації, тобто спілкування між членами сім'ї, розподілу влади і лідерства, вирішення конфліктів, міжгрупової взаємодії як побудови її стосунків із соціальним оточенням – з сім'єю прабатьків тощо. Рішення цих проблем і складає соціально-психологічний аспект вивчення сім'ї як соціальної системи;

2. Особливий характер сім'ї як малої соціальної групи пов'язаний з високою афективною інтенсивністю і емоційною «перенасиченістю» стосунків між членами сім'ї, де на одному полюсі – стосунки любові, прийняття і прихильності, а на іншому – стосунки ненависті, відкидання, залежності, негативізму.

Тож сімейні взаємини характеризуються шлюбними та кровноспорідненими зв'язками між членами сім'ї, спільним проживанням і спільним господарюванням або загальним сімейним бюджетом.

Найважливіша функція сім'ї – феліцитивна (функція задоволення людської потреби в щасті), тож у сучасному суспільстві до сих пір превалує основна мотивація для вступу в шлюб – любов. Крім цієї, шлюбно-сімейні стосунки мають і ряд інших функцій, що є особливими формами життєдіяльності для задоволення потреб партнерів.

Типологія шлюбно-сімейних зв'язків дуже різностороння. Вона варіюється від кількості членів сім'ї, психологічного клімату і до не традиційності та

суперечності із віросповіданнями. Розрізняють сім'ї зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом.

Життєвий цикл сучасної сім'ї має певні фази, на які суттєво впливають об'єктивні причини і призводять до структурних трансформацій у сімейно-шлюбних цінностях. Серед найпоширеніших таких причин можна назвати міграцію населення, науково-технічний прогрес, урбанізацію, розвиток ЗМІ, емансипацію і т. д. Питанням вивчення фаз сімейного життєвого циклу займалося дуже багато вчених (Т. Хілл, А. Варга, Е. Ейдеміллер, Б. Кочубей, Д. Скіннер, Г. Навайтіс та інші), вони втілили: залицяння → життя без дітей (від початку проживання разом до народження першої дитини) → експансія (від народження першої дитини до останньої) → стабілізація (період виховання дітей до того моменту, коли перша дитина залишає сім'ю) → фаза, коли діти назавжди залишають батьківський дім → фаза «порожнього гнізда» (батьки після від'їзду дітей) → хтось із подружжя залишається один після смерті іншого (вузликовий період) [17, 25, 44].

Як зазначає А. Ніколаєвська, досліджуючи дошлюбні сексуальні взаємини молоді, зафіксувала, що близько 93% українських студентів їх схвалюють [23]. Тож можна стверджувати, що сучасна молодь готова формувати сім'ю на основі соціальної, економічної, психологічної підтримки безвідносно до наявності дітей і спільного житла. Однак насправді шлюб уже не є довічним інститутом, сім'я не є духовним ноєвим ковчегом для соціуму через ослаблення відповідальності партнерів один перед одним, зростання конфліктів, що викликані завищеними очікуваннями один від одного через нереалістичні уявлення про шлюб та сімейне життя, через розбіжність рольових очікувань. Вагомою причиною сімейних криз є невміння молоді розвивати свій шлюбний потенціал, вибирати шлюбного партнера та низький рівень готовності до побудови гармонійних сімейних стосунків [27]. Саме ці питання ми розглянемо у наступному підрозділі.

1.2. Психологічні аспекти вибору шлюбного партнера та готовності до подружнього життя у сучасної молоді

Надзвичайно важливу державотворчу роль відіграють уявлення та погляди юнацтва про інститут сім'ї, шлюбні відносини, народження та виховання дітей, роль кожного з подружжя у соціалізації та вихованні нащадків. За багаточисленними дослідженнями сучасний інститут сім'ї в Україні характеризується нестабільністю шлюбів, плюралізацією форм шлюбних відносин, високим рівнем однодітності чи добровільної бездітності, зниженою виховною та соціалізуючою функцією сім'ї. Експерти стверджують, що молодь почала чітко розмежовувати сімейні і шлюбні відносини, знизилась сила сімейних цінностей та традицій, але, водночас, для молодих людей серед основних життєвих пріоритетів створення міцної та щасливої сім'ї посідає одне із чільних місць. Тому мати наближені до життя уявлення про шлюбно-сімейні стосунки надзвичайно важливо для молодого покоління. Це дозволить водночас адекватно підійти до вибору шлюбного партнера, без завищених вимог та казково-цукеркових мрій.

Зрозуміло, що кожен, хто вступає у шлюб, робить це з доброї волі задля щасливого сімейного життя у любові та розумінні. Але статистика, на жаль, говорить про протилежне – десь у цих ціннісних категоріях сімейної пари з'являється прогалина, через що тенденція до розлучень значно зростає.

Насамперед хочемо розтлумачити поняття «уявлення» та «образ» для чіткості глосарію роботи. У психології «образ» як когнітивне утворення – це результат певної пізнавальної активності особистості, основні характеристики якого певна інформаційна насиченість, одночасна представленість змісту у свідомості особистості, інтенсифікація переживань подій і зовнішнього, і внутрішнього життя. Уявлення у психології вміщують у своїй структурі поняття «знати», техніку взаємодії із «вміти», ставлення як «місток» між ними, що трактуються як «хотіти», що і визначає можливість реалізації у поведінці людини наявних у свідомості уявлень, стратегій, технологій. Усвідомлений внутрішній світ, мотиваційна ієрархія є свідченням свідомої особистості, здатної до активного підпорядкування своїх життєвих ставлень [24]. Соціальні ж уявлення

– це результат спілкування та взаємодії із соціумом, що стає основою суджень особистості і підставою для наступних висновків та регуляторів відповідної соціальної поведінки. Ці чинники мають стати основою для ґрунтовно сформованих відповідей майбутніх шлюбних партнерів на питання, кого вони бачать поряд із собою у якості партнера для щасливого шлюбно-сімейного життя, чи може він містити усі риси ідеального подружнього партнера, чи це реально? [43] Цей перелік питань можна продовжувати і далі. Тому основне завдання соціальних педагогів та практичних психологів допомагати молоді формувати адекватні уявлення про «сімейні образи», особливо якщо діти виховуються у неблагополучних сім'ях.

Світогляд юнацтва виявлений у діалектиці минулого-теперішнього-майбутнього «я» і є усвідомленням соціальної перспективи. Формується відносно висока самооцінка та спрямованість життєвих перспектив на майбутнє, відбувається часткова гармонізація особистості, її подальше становлення [43].

Символічний інтеракціонізм стверджує, що те, як людина щось визначає або розуміє, буде керувати її поведінкою щодо цього все життя. Таким чином, когнітивні процеси, пов'язані зі шлюбом, або те, як люди сприймають і/або обробляють інформацію, що стосується шлюбу, мають відношення до його функціонування, оскільки вони впливають на поведінку людей щодо шлюбу [54].

Сучасне суспільство зазнає деяких відносно значних змін, які можуть вплинути на те, як люди відчують проблеми, пов'язані зі шлюбом. Наприклад, вчені відзначили зростання нарцистичних та індивідуалістичних тенденцій, ранніх і випадкових статевих стосунків, нормальне сприйняття співжиття та розлучення, рух до ґендерно-рольової подібності, а також дуже романтичних ідеалів про кохання та шлюб. Таким чином, ті, хто зараз перебуває у підлітковому віці, повинні мати ширший діапазон соціально прийнятних можливостей, які сприяють їхнім шансам на успіх у шлюбі.

Як влучно зазначає В. Фомічова, крім психологічної готовності до шлюбу, важливо працювати над певним змістом шлюбно-сімейних уявлень молоді [43] (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Зміст шлюбно-сімейних уявлень молоді

Саме починаючи із 60-70-их рр. ХХ ст., дослідники різних галузей (філософії, соціології, психології, педагогіки) звертають увагу на питання сімейних уявлень, їх місце у загальній структурі уявлень особистості про своє майбутнє. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники (О. Головльова, В. Сатір, М. Мушкевич, Л. Долинська, А. Карасевич, Е. Козловська, А. Сидоренко, М. Терещенко, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінеджи, О. Кізь, В. Олексюк, Г. Федоришин тощо) стверджують, що уявлення про сім'ю – це важливий чинник задоволеності подружнім життям, фактор формування подружнього взаєморозуміння. Дослідники вважають, що уявлення про шлюбно-сімейні стосунки у молоді формуються, насамперед, на основі подружньої та батьківської моделі поведінки, а вже потім з'являється вплив оточення, ЗМІ, особистісних мотивів. Сім'я – це той інститут, який передає дитині духовні цінності, поведінкові та моральні норми, культуру та традиції суспільства, є платформою майбутнього дорослого життя підлітка. Влучною тут є думка В. Олексюка, що «досвід, отриманий у батьківській родині, формує власні

установки стосовно інституту шлюбу загалом. Тому саме достатній рівень сформованості соціально-психологічної готовності сучасної молоді до створення сім'ї сприятиме стабільності молодих сімей, профілактиці деструктивних міжособистісних стосунків» [24].

Сукупність уявлень та знань юнацтва про призначення, форми та способи функціонування і створюють образ сім'ї. Тому підлітки ще задовго до вступу у шлюб мають вміти спрямувати свої уявлення на створення та підтримання потім шлюбно-сімейних стосунків.

Більшість дослідників, погоджуючись із думкою про вплив батьківства на формування уявлень про шлюб та сім'ю, на вибір партнера у молоді, констатують про наступне:

1. Дитина копіює на підсвідомому рівні поведінку та стиль життя одного із батьків (дочка – матері; син – батька);
2. Подружнього партнера обирає зі схожими рисами одного із батьків (дочка – схожого на батька; син – на матір);
3. Модель власної сім'ї вибудовує або за зразком батьківської (якщо присутній позитивний дитячий досвід), або всупереч їй (через негативний дитячий досвід).

Тут має місце порівняння із архетипним світом аналітичної психології відомого психоаналітика Карла Юнга, де на підсвідомому рівні індивідуум виконує певні дії, навіть не задумуючись, звідки вони взялися. Вплив колективного підсвідомого на розвиток особистості беззаперечний, так само як і вплив індивідуально-сімейного коду, що захований у глибині родинних поколінь. Тому для повної особистої гармонії людина повинна усвідомити та прийняти усі явні та потаємні категорії свого внутрішнього всесвіту. Адже сімейно-батьківський досвід може бути і негативним, що однозначно у подальшому вплине на побудову щасливого шлюбно-сімейного життя та на вибір партнера. Адже часто ми зустрічаємо підтвержену гіпотезу, що аб'юзерами виростають із сім'ї, де аб'юз діяв; аб'юзерів обирають і їм терплять,

бо у такій моделі сім'ї вирости тощо. У цьому випадку особистості, що формується, потрібна буде допомога фахівця.

Взаємодія з членами сім'ї в дитинстві також відіграє важливу роль у формуванні уявлень про інтимні стосунки. Таким чином, ранній сімейний досвід і навантажене сімейними цінностями середовище допомагають сформувати шаблон або «схему», яка є досить стабільною протягом усього життя, оскільки стримує інтерпретацію власного досвіду, постійно змушує проводити паралелі. Деякі дослідження підтверджують ідею, що такий досвід може бути пов'язаний із тим, як люди сприймають шлюб і проблеми, пов'язані з шлюбом. Наприклад, підлітки, які повідомили, що росли в емоційно важкій сім'ї, яких втягували у батьківські суперечки, які відчували батьківське залякування, мали більше негативних почуттів пов'язаних з сім'єю [18]. Психологічне жорстоке поводження батька з матір'ю призводить до появи дисфункціонального переконання про обов'язкові подружні конфлікти та нездатність подружжя змінитися. Згідно досліджень зарубіжних психологів, молодь, яка виросла принаймні з одним батьком-алкоголіком, мали більше негативних думок і почуттів щодо шлюбу, ніж підлітки із стабільних сімей; вони повідомили, що вони менш готові до шлюбу та хотіли би довше чекати, щоб одружитися, тому що відчують суттєвий страх.

Саме в сім'ї повинна бути вироблена особлива системи уявлень дитини про себе як про істоту певної статі із сукупністю відповідних потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, відносин із представниками іншої статі та відповідними формами поведінки [43]. Сім'я є першою і визначальною ланкою у формуванні особистості дитини крізь призму безпосереднього спостереження та аналізу життя у власній сім'ї. Відношення батьків до освіти, професійних навичок, оточення, друзів впливає на дитячу свідомість. Саме родина дає дитині першооснови спільного життя, які передбачають любов і повагу до батьків та ближніх родичів, допомогу слабким, співчуття і милосердя, працьовитість, старанність, відповідальність за доручену справу [34]. Цікаво навести результати досліджень І. Крупника, що аналізував особливості уявлень дітей трудових

мігрантів про майбутнє сімейне життя. Автор констатує, що діти трудових мігрантів мають узагальнені уявлення про образ сім'ї, не оперуючи сімейними цінностями чи традиціями. Вони відзначають обов'язковість появи дітей у сім'ї, але у наступних позиціях повністю знецінюють їх значення. Діти трудових мігрантів значну роль відводять фінансам, їх майбутні шлюбно-сімейні стосунки, згідно опитування, виконуватимуть превентивну функцію, а вибір партнера залежатиме від здатності швидко адаптуватись та вміти заробити [19]. Категорію дітей трудових мігрантів також можна віднести до категорії соціальних сиріт – це діти, які не отримують прикладу моделі сім'ї, щоб на її основі сформулювати своє уявлення.

Кожна соціальна група має власні правила та норми, які визначають практику соціальних відносин у групі та поза нею. Шлюб як соціальний інститут встановлює соціальні стосунки не лише між двома людьми, а й між членами двох сімей. Це значною мірою регулюється нормами та цінностями груп і суспільства. Таким же чином на вибір шлюбного партнера значною мірою впливають релігійні норми та цінності. На цьому етапі потенційну роль у формуванні шлюбного вибору відіграє вища освіта, адже освічена та розвинена особистість зуміє знайти золоту середину між сучасними трендами та сталими традиціями [53].

Спілкування з однолітками є також важливим чинником впливу на формування шлюбно-сімейних уявлень, оскільки є загальним відображенням уявлення про людей, особливості взаємодії з ними. «Особистісно-сміслові стосунки з однолітками сприяють тому, що мотиви спілкування набувають особистісних сенсів, формуючи численні уявлення про різні аспекти дорослого життя. І від того, яким виявиться це оточення, також залежать уявлення особистості про сім'ю та шлюб» [24].

Наступний чинник, що впливає на формування уявлень про шлюб та особливостей вибору шлюбного партнера – це перенесення емоційних відчуттів, стану під час побачень / зустрічань на шлюбно-сімейні відчуття. Тобто, через відсутній досвід у силу віку підлітки впевнені, що ейфорія, «метелики у животі»,

«мурашки тілом», які виникають під час побачень, повинні бути протягом всього сімейного життя. Саме тому дуже часто шлюби почали розпадатись протягом перших років після їх створення. Ірраціональні та нереалістичні подружні очікування пов'язані з меншим захопленням і нижчим задоволенням партнерськими стосунками. Дуже часто у цьому випадку змінюється позиція чоловіків, які перестають ставитись до своєї дружини як до коханки, відповідно знижується якість сексуального життя, а останнє є надзвичайно важливим для збереження шлюбу. Сексуально здорові чоловіки менше уваги приділяють отриманню любові та прихильності від шлюбу. Тож уявлення підлітків про шлюб потрібно також формувати згідно із відповідним інтимно-сексуальним вихованням, розумінням етики стосунків. «У цей час однією з актуальних сторін постає проблема статевого виховання, де метою є формування готовності до створення родини у юнаків. Юнаків сьогодні хвилюють складні проблеми організації родини, вибору шлюбного партнера, мікроклімат у родині, причини розлучень, проблеми психологічної і сексуальної сумісності, планування родини, керування сексуальними інстинктами» [43].

Наступний етап – це розуміння сумісності із партнером, шлюбних очікувань, розподілу ролей. Відповідно до цього напряму думок, вибір партнера підпадає під чіткий раціональний фактор. Завищені очікування, психофізична несумісність, не розподілені шлюбні ролі призводять до руйнації шлюбу. Дослідники зауважують, що тут потрібно говорити про практику шлюбного менторства, де роль ментора братиме на себе кожен партнер по черзі. Дуже малий відсоток пар змогли побороти подружню несумісність [48]. Підлітки ж щиро вірять у споріднені душі і щирю любов, що цього достатньо для щасливого сімейного життя.

Отже, шлюбно-сімейні стосунки – це не лише духовна сфера, але й соціальна, матеріальна; це примусовий набір функцій, які зобов'язані виконувати партнери. І відповідно цього і повинні формуватися уявлення про шлюб та особливості вибору партнера.

Через різноманітні процеси, залучені до формування та зміни значення шлюбно-сімейних стосунків, які починаються задовго до шлюбу, має сенс досліджувати психологічні особливості вибору шлюбних партнерів та психологічну готовність до шлюбу на різних етапах життєвого шляху, особливо у юнацькому віці, коли шлюб (як найближча або дещо віддалена мета) є особливо актуальна проблема для більшості молодих людей.

Над вивченням чинників, які впливають на вибір шлюбного партнера, працювало чимало дослідників. Зокрема, відомий психолог Зигмунд Фрейд аналізував цей вибір через призму інстинктів як неусвідомлений процес. Згідно поглядів основоположника психоаналізу, вибір шлюбного партнера, а також шлюбні стосунки визначаються набагато раніше укладення шлюбу. Стосунки з подружнім партнером визначаються стосунками з батьками та важливими людьми в дитинстві. Подружні стосунки – це повторення зразків стосунків з батьками з дитинства. Навіть ревності до людини, яка любить, ніколи не буває без інфантильного кореня або принаймні інфантильного підкріплення. У духовних стражданнях чи хворобах, які виникають після розлуки з коханою людиною, можна точно виявити, що механізм такої хвороби полягає в тому, щоб повернути лібідо до тих, кого любили в дитинстві. Дослідник виокремлює два основні психологічні типи у виборі шлюбного партнера – нарцистичний (крізь призму зацикленості на власному Я або на уявному ідеалі) та інцестуозний (крізь призму надмірної фіксації на батьківських особистостях) [49].

Дослідник Р. Уінч розглядав вибір партнера як доповнення одне одного і запропонував теорію додаткових потреб. Подружжя вибирає одне одного за додатковими потребами. Потреби кожного з подружжя задовольняють різні, взаємодоповнюючі потреби іншого. Багато дослідників почали стверджувати, що емпіричні результати зазвичай суперечать теорії додаткових потреб і тому вона є вкрай недостовірною. Тому що майбутнє подружжя систематично обирає одне одного не через відмінності, а через схожість.

Що стосується, то серед інших теорій вибору шлюбного партнера були: моделі послідовного фільтра: партнерів спочатку приваблюють їх соціальні

подібності, а потім додаткові відмінності, зазвичай психологічні. Моделі фільтрів пояснюють звичайні позитивні кореляції між характеристиками партнерів як таких, що впливають із їхнього схожого походження, водночас дозволяючи вибір на основі відмінностей для визначення подружнього успіху; концепція «подібне притягує подібне»: позитивні кореляції між змінними партнерів, що притягуються тощо.

Подібність, або гомогамія, отримала набагато більше підтримки, ніж комплементарні або фільтруючі моделі вибору партнера. Подружжя не тільки вибирає один одного за схожістю, але й ступінь їх схожості впливає на успіх шлюбу. Нестабільні подружні пари більше відрізняються за певними змінними особистості, ніж стабільно одружені пари. Тобто, дослідники стверджують, що незалежно від початкового вибору, двоє партнерів стають більш схожими протягом шлюбу, особливо щасливого. Ця можливість може пояснити тенденцію до зростання схожості протягом приблизно третього та четвертого десятиліть шлюбу. Протягом перших двох десятиліть шлюбу задоволеність падає, можливо, через дітей, нудьгу або процес старіння. Після цього задоволення зростає, можливо, в результаті того, що діти покидають дім, покращуються фінанси або зростає схожість і сумісність пари.

Вітчизняна психологиня А. Крайлюк провела емпіричні дослідження між співвідношенням батьківських настанов та особливостей вибору шлюбних партнерів та відповідно до цих співвідношень вона запропонувала шість типів для жінок та п'ять для чоловіків, розглянемо більш детально:

I. Для жінок:

1. Здоровий, гармонійний тип, який характеризується здоровими відносинами у батьківській сім'ї, досвід яких жінка прагне перейняти для власного шлюбу;
2. Директивно – поступливий тип, для якого характерні часті конфлікти та вираження агресії між батьками, відповідно у власній сім'ї у жінки – директивна позиція, у чоловіка – приймаюча;

3. Контролюючий тип, де панують жорсткі правила, взаємоконтроль, звітність за всі сфери життя;
4. Дистантний тип, який характеризується батьківськими конфліктами, відкритим проявом агресії та самостійністю партнерів;
5. Холодний досягальницький тип, що характеризується орієнтацією на досягнення, відсутністю планів, їх організації, обов'язків;
6. Ворожий, дистантний, контролюючий тип притаманний таким моделям родини, де обоє батьків ставляться до жінки вороже й підозріло.

II. Для чоловіків:

1. Директивний тип притаманний для чоловіків із контролюючих родин з ригідними сімейними правилами;
2. Здоровий, гармонійний тип, для якого характерний згуртований сімейний клімат у виховання чоловіка;
3. Тип з підґрунтям автономії-директивності притаманний для чоловіків, у батьківській родині яких орієнтація на інтелектуально-культурне життя та активний відпочинок були відсутні;
4. Покинуто-альтруїстичний тип характеризується, з одного боку, важливістю у батьківській сім'ї морально-етичних аспектів, з іншого – неорганізованістю та безконтрольністю;
5. Тип соціального схвалення, для якого характерні міцні стосунки і задоволеність шлюбним партнером [15].

Вивчаючи студентські пари, науковець В. Тюріна, виокремила об'єктивні та суб'єктивні чинники вибору шлюбного партнера. Об'єктивні чинники є елементами життєвого середовища і ними можуть бути вплив соціуму, сприятливі фактори під час вибору шлюбного партнера, приклад друзів, бажання батьків щодо впливу на вибір шлюбного партнера своєї дитини, заборона батьками аморальної поведінки, матеріальний стан. Суб'єктивні чинники є індивідуально-психологічними особливостями юнацтва і складаються із віку, темпераменту, характеру, мотивації, рівня освіченості, шлюбно-сімейних домагань, соціальної зрілості [38].

А ось В. Радчук стверджує, що «батьківське імаго, яке інтеріоризувалося у формі комплексів, здійснює суттєвий вплив на «несвідомий» вибір шлюбного партнера та майбутні стосунки» [32].

Дослідженням теми вибору шлюбного партнера займався і Р. Хавула. Дослідник пов'язував цей процес із зрілістю та самоактуалізованістю особистості, із готовністю її до того чи іншого життєвого вибору, у тому числі і свідомим та відповідальним вибором шлюбного партнера. Через отримані результати із опитування респондентів дослідник виокремив важливі критерії, якими керуються молоді люди під час вибору шлюбного партнера: для хлопців при виборі дівчат – доброта, зовнішня краса, ерудованість, культура та стриманість, скромність; для дівчат під час вибору хлопців – особистісні якості, освіта, характер професійної діяльності [44].

О. Столярчук у виборі шлюбного партнера пропонує такі критерії, як: емоційну стійкість; взаємне кохання (прихильність); особистісну зрілість; лагідний характер; надійність [36]. Дослідниця також вказує на гендерні відмінності у шлюбних очікуваннях: чоловіків найбільше цікавлять риси, що характеризують можливість жінки виконати свою репродуктивну функцію; жінки найбільше звертають увагу на матеріальні можливості чоловіка, його здатність створити шлюб та сім'ю, забезпечувати, а також виховувати дітей [37].

Отже, ми з'ясували, що загальним для перерахованих вище теорій є те, що всі вони базуються на принципі соціально-культурної гомогамії – обирати шлюбного партнера, подібного до себе за визначеними критеріями (вік, раса, освіта, соціальний статус, інтелект, зовнішній вигляд, релігія, шлюбний статус).

Таким чином, ми розуміємо, що про особливості вибору шлюбного партнера не можна говорити, не зачіпаючи поняття психологічної готовності молоді до шлюбу. Адже вибір шлюбного партнера та загальна готовність до шлюбу залежить від багатьох чинників і є складним психологічним утворенням.

Варто пам'ятати про сформовані основні ознаки психологічної готовності до шлюбно-сімейного життя, що характеризується наступними критеріями:

- мотиваційно-ціннісним – наявність у старшокласників стійкої позитивної мотивації шлюбу як важливої життєвої цінності;
- когнітивним – наявність у підлітків системи знань, необхідних для реалізації сімейного життя;
- поведінковим – володіння поведінковими моделями за будь-яких ситуацій (стресостійкість, поведінка під час конфліктних ситуацій, вибудовування особистих меж щодо всіх та сімейних меж щодо чужих і т.д.).

Стійкі шлюбно-сімейні відносини вимагають психологічної готовності до сімейного життя. Готовність до шлюбу науковці пояснюють як систему соціально-психологічних установок особистості з емоційно позитивним ставленням до сімейного способу життя [43].

Поняття «психологічна готовність до шлюбу» розуміємо як діяльність, що обумовлена функціями сім'ї, готовність як стан і якості особистості. Г. Дьоміна визначає її як систему сформованих якостей особистості, необхідних для створення та успішного функціонування сім'ї [7]. Науковець Радчук В., здійснивши теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння та тлумачення психологічної готовності до шлюбно-сімейних стосунків, зазначає, що психологічна готовність до сімейного життя є не чим іншим, як цілісним інтегративним психологічним утворенням із власною структурою із функціональними зв'язками між компонентами і є забезпеченням особистості успішного входження в сімейне життя та її реалізацію [34].

Деякі дослідники, вивчаючи морально-психологічну готовність, пропонують використовувати поняття «здібність до шлюбу», що передбачає наявність низки особистісних якостей [8].

За результатами аналізу наукової літератури можна дійти висновку, що готовність молоді до сімейного життя – складне психологічне утворення, що включає різні компоненти і залежне від багатьох суб'єктивних та об'єктивних чинників. Наприклад, В. Полтавська у готовність до шлюбу включає соціально-рольовий та особистісний компоненти. Соціально-рольовий блок характеризується значущістю емоційних взаємин, установкою на спільні

інтереси, готовністю до вирішення побутових проблем, значущістю позасімейної соціальної активності, ставленням до батьківсько-виховної функції, значущістю інтимно-сексуальних стосунків, спрямованістю на конструктивний вихід із конфліктних ситуацій. Особистісний блок характеризується розумінням кохання як найвищої цінності, відповідальністю, впевненістю у собі, рішучістю, ніжністю, довірою.

Доречно зазначити, що рівень готовності молоді до створення сім'ї – це певна якість особистості молодої людини, яка інтегрує в собі прийняття цінностей сім'ї як соціального інституту, спеціальні знання та вміння у сфері сімейних відносин, ведення домашнього господарства, міжособистісного спілкування, сімейна педагогіка та тривалість періоду дорослішання, зумовлена труднощами, які виникають у молодої людини в сучасному світі [50]. Автори висвітлюють зростаючу варіативність шляхів і темпів дорослішання: сучасні показники, критерії, маркери дорослості різні на різних шляхах дорослішання, до того ж суперечливі та оборотні, зокрема Дж. Арнетт наголошує на тривалості періоду дорослішання та підкреслює зростаючу варіативність шляхів і темпів дорослішання: сучасні показники, критерії, маркери дорослості різні на різних шляхах дорослішання, до того ж вони непослідовні й оборотні. Таким чином, готовність до шлюбу розглядається як система ставлення до шлюбу, психологічними компонентами якої є прийняття нової системи обов'язків по відношенню до свого шлюбного партнера і майбутніх дітей, розуміння прав і гідності інших членів шлюбу, сімейний союз.

Для вивчення ідей молодої сім'ї серед молоді не випадково обрано підлітковий вік. Оскільки саме підлітки найбільш чутливі до змін, що відбуваються в суспільстві, вони найбільш гнучко адаптуються до нових вимог, вони є найбільш освіченими і є тим ресурсом, від якого залежить майбутнє нашої країни. У цей період життя з'являється і розвивається становлення особистості, значні психологічні новоутворення. Людина цього вікового періоду вже має здатність оцінювати дійсність і людей, які її оточують, а також прогнозувати свою подальшу соціальну діяльність, планувати й оцінювати свої можливості

самореалізації. Готовність до створення сім'ї насамперед передбачає готовність моральну, тобто сформований у свідомості юнацтва моральний ідеал родини, розуміння цінності й необхідності сім'ї [43, 52].

Сучасна науково-методична література у поняття готовності особистості до шлюбу і сімейного життя включає певні компоненти [13]. Розуміти молоді зміст цих компонентів надзвичайно важливо. З психологічної точки зору, послідовна стабільність не означає успіх у стосунках і сім'ї. Стабільний шлюб і сім дають людині задоволення від перебування в цих соціальних інститутах, забезпечуючи моменти особистого щастя та особистісного розвитку. Взагалі, стабільність відносин і сім'ї залежить від таких факторів, як вік вступу в шлюб, період знайомства до шлюбу, загальний стан пари [30].

Рівень соціальної готовності юнацтва до шлюбу визначено усвідомленням важливості та відповідальності цього кроку, важливості глибокого обговорення з партнером проблем майбутнього життя. Краще зрозуміти актуальні проблеми і проблеми сімейного життя, будувати перші спільні плани, пізнати один одного можна лише в процесі цілеспрямованого і систематичного спілкування. Рівень психологічної готовності свідчить про наявність якості особистості ухвалювати цінності сім'ї як соціального інституту, володіти практичними уміннями та навичками взаємовідносин у сім'ї, розумного ведення домашнього господарства, виховання нащадків.

Оскільки всі аспекти готовності до шлюбно-сімейних стосунків зводяться до вміння «розмовляти одне з одним», то також важливим є розвиток у старшокласників комунікативних властивостей [43].

Багато дослідників виокремлюють здібності, що необхідні для створення шлюбу, або ж аспекти, які характеризують готовність до вступу [14].

У ході психодіагностичних досліджень вчені дійшли висновку, що сформованість у сучасної української молоді психологічної готовності до шлюбно-сімейних взаємин недостатня. У загальному виокремлюють позитивні та негативні показники:

I. Серед негативних проявів слід виділити низький рівень розвитку емпатійних здібностей, неадекватну самооцінку, досить низький рівень значущості таких важливих для сімейного життя цінностей як любов, щасливе сімейне життя, відповідальність, терпимість, чесність, чуттєвість;

II. До позитивних показників слід віднести перевагу нормального рівня егоцентризму серед молоді, що є позитивним явищем для формування успішних шлюбно-сімейних стосунків [22].

Дьоміна Г. зазначає, що «формування в молоді психологічної готовності до подружнього життя – складний процес, якому притаманні цілісність, сталість, динамізм. Велику складність являє собою проблема контролю та обліку результатів формування готовності» [7]. Важливо, щоб молодь могла не тільки протистояти проблемам соціуму, а й сформувати пріоритети в системі «людина-сім'я-суспільство», що ґрунтуються на отриманні певних знань, навичок та вмінь застосування цього всього на практиці, у майбутній сім'ї [3]. Тому надзвичайно актуальним зараз є спеціальна підготовка до шлюбу і сімейного життя. Підготовка до майбутнього сімейного життя є невід'ємною складовою частиною загальної системи виховання підростаючого покоління [34]. Саме у період їхнього особистісного становлення така підготовка буде найдієвішою [30].

Отже, підготовка до створення сім'ї – це дуже складна і довготривала подія, яка визначається багатьма особливими факторами, один із найважливіших серед усіх – вдалий вибір шлюбного партнера. Ми розглянули основні підходи до виокремлення факторів впливу на вибір партнера, навички, необхідні для вступу в гармонійні стосунки, а також стабільні умови та очікування для вступу в шлюб. Загалом усі причини, які є основою підготовки до шлюбу, можна розділити на дві категорії: внутрішні та зовнішні фактори.

Умовами та методами забезпечення ефективності процесу формування психічної підготовки до шлюбу та створення сім'ї можуть бути такі: гуманістичне та практичне виховання, головна тема батьківства та підтримки молоді; відповідальність людей у подружжі; інтеграція освіти в освітнє

співтовариство, що передбачає створення власного культурного простору підлітками, пошук особистісних смислів, шлюбно-сімейних перспектив.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи вище викладене, можна підбити підсумки, що сім'я – це соціальний інститут, багатоаспектність якого вимагає різнобічного дослідження його як явища. Поняття «сім'я» та «шлюб» багато вчених розглядають як синонімічні поняття. Життєвий цикл сучасної сім'ї має певні фази, на які суттєво впливають об'єктивні причини і призводять до структурних трансформацій у сімейно-шлюбних цінностях. Уявлення на шлюб у молоді найбільше формуються у сім'ї, потім на них впливає оточення (школа, друзі, батьки), ЗМІ, кумири, зірки, блогери.

Дослідники стверджують, що сучасна молодь має дуже низьку готовність до вступу у шлюбно-сімейні стосунки, тому над підвищенням рівня готовності потрібно працювати ще у школі, коли у особистості формується її суспільне я, визначаються життєві цілі. Вибір шлюбного партнера є важливим рішенням в житті кожної людини, і цей вибір залежить від багатьох факторів, включаючи психологічні особливості. Це може бути потреба в прив'язаності (люди, які мають високу потребу в прив'язаності, можуть шукати партнера, який може їх підтримати і допомогти відчувати стабільність відносин); схильності до стабільності (більш схильні до вибору партнера, який надає їм почуття безпеки та захищеності); схильності до ризику (пошук партнерів, з якими будуть відчуття викликів та пригод, а не стійкості та надійності); уподобання (певні уподобання відносно партнера, наприклад, вік, зовнішність, освіта, доход, інтереси та хобі); зрілість (зрілі люди можуть шукати більш стійких та надійних відносин); культурні та релігійні погляди (при виборі партнера враховуються спільні цінності та переконання); досвід (уникання повторення попередніх помилок); потреба в самореалізації: (пошук партнерів, які їх підтримують у досягненні особистих цілей та розвитку) тощо.

Отже, розвиток психологічної готовності студентів до створення сім'ї залежить від багатьох факторів. Знання про них допоможуть сучасній молоді уникнути помилкових рішень у виборі шлюбного партнера та позбавитись проблем в плануванні та організації сімейного життя.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИБОРУ МОЛОДЦЮ ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

2.1 Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження психологічних особливостей вибору молодцю шлюбного партнера

Для емпіричного вивчення психологічних особливостей вибору молодцю шлюбного партнера було підбрано вибірку зі студентської молоді, оскільки вона перебуває на дошлюбному етапі (період пошуку індивідом тієї людини, з якою можна створити власну сім'ю). Серед основних завдань молоді на цьому етапі є: набуття здатності знайомитися, спілкуватися, приваблювати представників протилежної статі та підтримувати стосунки з ними; набуття психологічної готовності до шлюбу; вибір партнера для подружнього життя. В цьому віці важливо розуміти ознаки та закономірності вибору майбутнього шлюбного партнера. Як свідчать результати нашого дослідження, на це впливають стосунки їх батьків та відповідне виховання.

Для виявлення психологічної готовності у сучасній молоді до створення сім'ї, нами було підбрано набір психологічних методик. Основним методичним засобом для отримання первинної інформації були анкетування, бесіда, спостереження та тестування. Зокрема, в ході виявлення психологічної готовності у сучасній молоді до створення сім'ї використовувалися:

- опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі»;
- психологічна методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є. Потапчук);
- авторська анкета «Готовність до шлюбу» (М. Безвершко).

Методика «Рольові очікування й домагання в шлюбі» спрямована на вивчення уявлень молоді про значущість у сімейному житті сексуальних взаємин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з шлюбного партнера, господарсько-побутового

обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера. Ці показники, відображаючи основні функції сім'ї, складають шкалу сімейних цінностей (ШСЦ). Крім того, ця методика дозволяє уточнити уявлення подружжя про бажаний розподіл ролей між чоловіком і дружиною при реалізації сімейних функцій, об'єднаних шкалою ролевих очікувань і домагань (ШРОП). Результати даної методики свідчать про ієрархію сімейних цінностей подружжя, що дає можливість зробити висновок про соціально-психологічної сумісності подружжя в сім'ї.

Діагностика соціально-психологічної подружньої сумісності, у тому числі з використанням опитувальника «Рольові очікування і домагання у шлюбі», набуває особливої актуальності під час будь-якого кризового періоду, змістом якого є рольове переструктурування подружньої пари.

Опис методики

Методика містить по 36 тверджень в кожному варіанті (чоловічому та жіночому) і складається з 7 шкал.

Подружжю пропонується самостійно ознайомитися з набором тверджень, відповідних їх статі, і висловити своє ставлення до кожного твердженням, використовуючи наступні варіанти відповідей: «Повністю згоден», «Загалом це вірно», «Це не зовсім так », « Це невірно ».

Інструкція: «Перед Вами низка тверджень, які стосуються шлюбу, сім'ї, відносин між чоловіком і дружиною. Уважно прочитайте затвердження тексту та оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з ними. Вам пропонується 4 варіанти відповіді, які виражають ту чи іншу ступінь згоди або незгоди з твердженням, а саме: «Повністю згоден», «Загалом це вірно», «Це не зовсім так», «Це невірно». Підбираючи варіант відповіді до кожного з тверджень, постарайтеся якомога точніше передати Ваша особиста думка, а не те, що прийнято серед Ваших близьких і друзів. Свої відповіді реєструйте в спеціальному бланку ».

Відповіді на запропоновані твердження свідчать про виразність у чоловіка й жінки семи основних сімейних цінностей. Відповідно, бали по кожній шкалі сімейних цінностей підсумовуються окремо. По перших двох шкалах ці

результати є підсумковими й переносяться в останній стовпець таблиці. Підсумкові бали інших п'яти шкал обчислюються як напівсума балів за підшкалами «рольові очікування» (установка чоловіка й дружини на активне виконання партнером сімейних обов'язків) і «рольові домагання» (особиста готовність кожного з партнерів виконувати сімейні ролі). Відповіді оцінюються в такий спосіб:

- відповідь «Повністю погоджуюсь» - 3 бали;
- відповідь «В цілому це вірно» - 2 бали;
- відповідь «Це не зовсім так» - 1 бал;
- відповідь «Це невірно» - 0 балів.

Таким чином, мінімальний сумарний бал по шкалі становить 0 балів, максимальний підсумковий бал по шкалі - 9 балів. Шкала оцінок взаємин представлена трьома категоріями:

- низькі оцінки по шкалі - 0-3 бала;
- середні оцінки по шкалі - 4-6 бала;
- високі оцінки по шкалі - 7-9 балів.

Характеристика шкал сімейних цінностей

1. Інтимно-сексуальна шкала (твердження № 1-3) — шкала значимості сексуальних стосунків у шлюбі. Високі оцінки по шкалі означають, що шлюбні партнери вважають сексуальну гармонію важливою умовою подружнього щастя, ставлення до партнера істотно залежить від оцінки її (його) як сексуального партнера. Низькі оцінки по шкалі інтерпретуються як недооцінка сексуальних відносин у шлюбі.

2. Шкала особистісної ідентифікації із партнером(твердження № 4—6) — шкала, що відображає установку чоловіка (дружини) на особистісну ідентифікацію зі шлюбним партнером: очікування спільності інтересів, потреб, ціннісних орієнтації, способів проведення дозвілля. Низькі оцінки по шкалі припускають установку на особисту автономію.

3. Господарсько-побутова шкала вимірює установку чоловіка й жінки на реалізацію господарсько-побутової функції родини. Ця шкала, як і всі наступні,

має дві підшкали: «рольові очікування» й «рольові домагання». Підшкала «рольові очікування» (твердження № 7-9) - оцінки розглядаються як ступінь очікування від партнера активного вирішення побутових питань. Чим вище оцінки за шкалою рольових очікувань, тим більше вимог пред'являє чоловік (дружина) до участі партнера в організації побуту, тим більше значення мають господарсько-побутові вміння й навички партнера. Підшкала «рольові домагання» (твердження № 22-24) відображає установки на власну активну участь у веденні домашнього господарства. Загальна оцінка по шкалі розглядається як оцінка чоловіком (дружиною) значимості побутової організації родини.

4. Батьківсько-виховна шкала дозволяє судити про відношення чоловіка й жінки до своїх батьківських обов'язків. Підшкала рольових очікувань (твердження № 10-12) показує виразність установки шлюбних партнерів на активну батьківську позицію партнера. Підшкала рольових домагань (твердження № 25-27) свідчить про орієнтацію чоловіка (дружини) на власні обов'язки у вихованні дітей. Загальна оцінка шкали розглядається як показник значимості для подружжя батьківських функцій. Чим вище оцінка за шкалою, тим більше значення надає чоловік (дружина) ролі батька (матері), тим в більшій мірі він (вона) вважає батьківство основною цінністю життя родини.

5. Шкала соціальної активності відбиває установку на значимість зовнішньої соціальної активності (професійної, суспільної) для стабільності шлюбно-сімейних відносин. Підшкала «рольові очікування» (твердження № 13-15) вимірює ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер повинен мати серйозні професійні інтереси, грати активну суспільну роль. Підшкала «рольові домагання» (твердження № 28-30) ілюструє виразність власних професійних потреб шлюбних партнерів. Загальна оцінка шкали показує значимість позасімейних інтересів для чоловіка (дружини), що є основними цінностями в процесі міжособистісної взаємодії чоловіка й жінки.

6. Емоційно-психотерапевтична шкала виражає установку на значимість емоційно-психотерапевтичної функції шлюбу. Підшкала «рольові очікування»

(твердження № 16-17) вимірює ступінь орієнтації чоловіка (дружини) на те, що шлюбний партнер візьме на себе роль емоційного лідера в родині в питаннях корекції психологічного клімату в родині, надання моральної й емоційної підтримки, створення «психотерапевтичної атмосфери». Підшкала «рольові домагання» (твердження № 31-33) відбиває прагнення досліджуваного бути сімейним «психотерапевтом». Загальна оцінка шкали розглядається як показник значимості для партнерів взаємної моральної й емоційної підтримки членів родини, орієнтації на шлюб як середовище, що сприяє психологічній розрядці й стабілізації.

7. Шкала зовнішньої привабливості оцінює ступінь значимості зовнішнього вигляду для чоловіка (дружини), його відповідність стандартам сучасної моди. Підшкала «рольові очікування» (твердження № 19-21) свідчить про виразність бажання мати зовні привабливого партнера. Підшкала «рольові домагання» (твердження № 34-36) ілюструє установку на власну привабливість, прагнення модно й красиво одягатися. Загальна оцінка - показники орієнтації подружжя на сучасні зразки зовнішнього вигляду.

Друга методика, яка була використана це психологічна методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є. Потапчук).

Метою методики є з'ясування сукупності наявних можливостей, ознак людини, що можуть суттєво впливати на гармонію шлюбного партнерства та якість сімейного життя.

Діагностика шлюбного потенціалу особистості дозволяє:

- усвідомити позитивні чи негативні риси та особливості, що здатні впливати шлюбне життя та, при необхідності, здійснити їхню психокорекцію;
- виявити відповідність взаємних очікувань шлюбних партнерів їх реальним моделям поведінки;
- з'ясувати рівень міжособистісної сумісності потенційних чи реальних шлюбних партнерів та майбутні перспективи їхнього подружнього союзу.

Зміст методики складається з семи блоків по двадцять п'ять тверджень.

Методика відображає 175 найбільш розповсюджених ознак та особливостей шлюбних партнерів. Кожне твердження оцінюється від 1 до 5 балів. Розробка може застосовуватися для:

- самооцінки учасником психологічного опитування (респондентом) особистісного шлюбного потенціалу;
- взаємної оцінки потенційною парою шлюбного потенціалу кожного партнера (визначення рівня міжособистісної сумісності партнерів та з'ясування майбутніх перспектив їхнього шлюбного союзу);
- взаємної оцінки подружньою парою шлюбного потенціалу одне одного (визначення проблемних ознак міжособистісної сумісності партнерів та можливостей психологічної корекції їхнього шлюбного потенціалу). Дозволяє з'ясувати узгодженість очікувань шлюбних партнерів стосовно один одного, відповідність оцінок та самооцінок рис і особливостей один одного.

Інструкція до методики: оцініть свої ознаки, чи ознаки свого потенційного (реального) шлюбного партнера, що можуть сприяти гармонійному шлюбному союзу, за допомогою п'ятибальної шкали: «5» – повністю подобається; «4» – у більшості випадків подобається; «3» – у деяких випадках подобається; «2» – у більшості випадків не подобається; «1» – повністю не подобається.

Ключ до опитувальника: Вирахувати загальну суму за усіма компонентами шлюбного потенціалу (сума може бути від 175 до 875 балів), де:

- 875-735 балів – дуже високий рівень шлюбного потенціалу (у пари дуже високий рівень міжособистісної сумісності та відмінні перспективи для гармонійного сімейного життя);
- 734-595 балів – високий рівень шлюбного потенціалу (у пари високий рівень міжособистісної сумісності та добрі перспективи для гармонійного сімейного життя);
- 594-455 балів – середній рівень шлюбного потенціалу (у пари середній рівень міжособистісної сумісності та позитивні перспективи для сімейного життя), рекомендується звернутись за психологічною допомогою з приводу відкорегування окремих проблемних питань;

- 454-315 балів – низький рівень шлюбного потенціалу (у пари низький рівень міжособистісної сумісності), рекомендується звернутись за психологічною допомогою для корегування;
- 314-175 – дуже низький рівень шлюбного потенціалу (у пари дуже низький рівень міжособистісної сумісності), не має перспектив для сімейного життя, рекомендується звернутись до психолога з приводу розлучення і завершення стосунків.

Що стосується третьої методика, яка була використана, це авторська анкета «Готовність до шлюбу» (М. Безвершко), яка складається з 9 питань, потрібно обрати одну відповідь. На поставлені запитання в даній анкеті відповіді опитувані повинні давати у письмовій формі.

Таким чином, підібраний комплекс методик дослідження дозволяє здійснити емпіричне дослідження молоді, виявити психологічну готовність сучасної молоді до створення сім'ї та отримати інформацію для розробки практичних рекомендацій молоді щодо вибору шлюбного партнера

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження щодо вибору шлюбного партнера у молоді

Дослідження серед молоді здійснювалося на базі Ресурсно інформаційно-консультативного центру психологічної підтримки Хмельницького національного університету.

З метою вивчення уявлень молоді про значущість у сімейному житті сексуальних взаємин, особистої спільності чоловіка і дружини, батьківських обов'язків, професійних інтересів кожного з шлюбних партнерів, господарсько-побутового обслуговування, моральної та емоційної підтримки, зовнішньої привабливості партнера, ми використовували опитувальник «Рольові очікування й домагання в шлюбі» онлайн-ресурси, гугл-форму подано нижче. Отримані результати див Рис. 2.1 та Рис. 2.2.

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSec3uxV60zYSZc3M5dfsAN2yI2>

[JcVFG55susCktOnhlzmBdyA/viewform](https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSec3uxV60zYSZc3M5dfsAN2yI2/JcVFG55susCktOnhlzmBdyA/viewform)

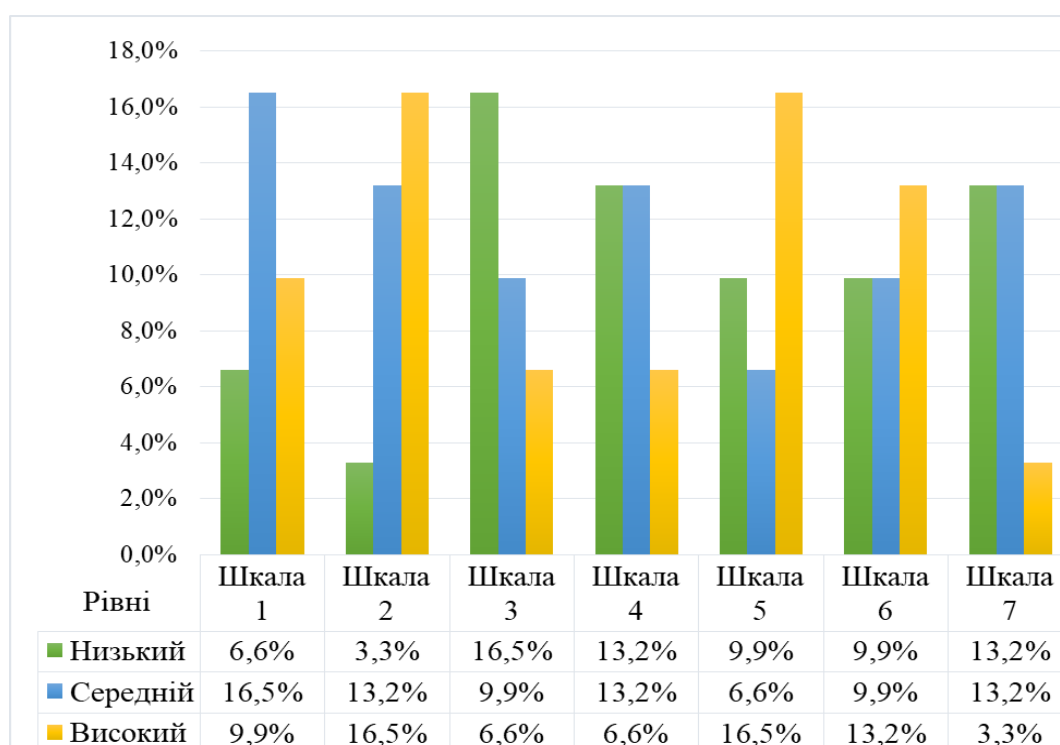

Рисунок 2.1 Результати опитування чоловіків у %

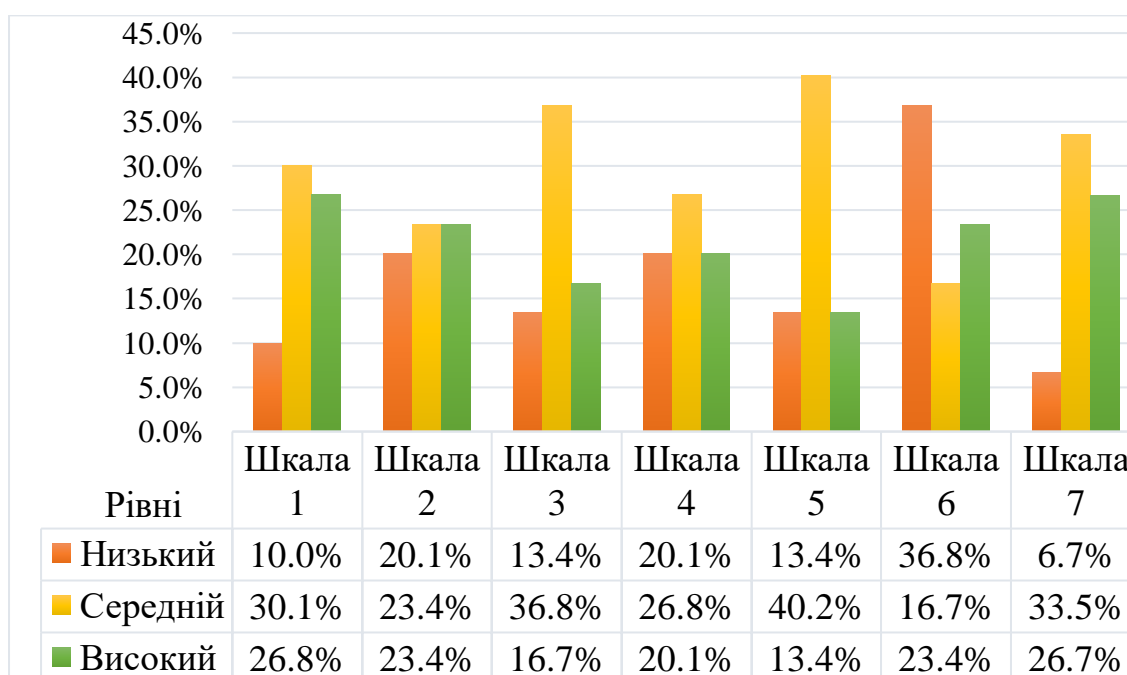

Рисунок 2.2 Результати опитування жінок %

За результатами дослідженням, можна побачити, що у чоловіків за 1 шкалою (Інтимно-сексуальна шкала) переважає середній рівень, це означає, що для чоловіків є важливим інтимно-сексуальна гармонія в подружньому житті, але не ставлять це на перше місце. Що стосується 2 шкали (Шкала особистісної ідентифікації із партнером) – високий рівень – для них є важливим ідентифікувати себе зі своїм партнером, проводити разом дозвілля, спільні інтереси та потреби, мати спільні ціннісні орієнтації по життю. За 3 шкалою (Господарсько-побутова шкала) – низький рівень – вони не сильно пред'являють своїй партнерші, щоб брала активну участь, але і самі не дуже хочуть брати активну участь у побутових питаннях. За 4 шкалою (Батьківсько-виховна шкала) переважає, як і середній рівень так і низький рівень - певні чоловіки віддають значення ролі батька, але деякі ні. Може бути пов'язана з певними проблемами в їхніх сім'ях, де батько не надав певний приклад. За 5 шкалою (Шкала соціальної активності) переважає високий рівень – для них дуже важливо мати позасімейні інтереси, як для себе так і для свого партнера, тобто це значить щоб кожен з шлюбних партнерів мав власні професійні потреби, хобі і мав змогу задовольняти їх. За 6 шкалою (Емоційно-психотерапевтична шкала) переважає теж високий рівень – для них важлива підтримка, для них шлюб це можливість відпочити від повсякденності, розрядка, щоб в сім'ї панувала приємна атмосфера, був позитивний психологічний клімат. І що стосується останньої 7 шкали (Шкала зовнішньої привабливості) переважає у чоловіків середній та низькі рівні – для них не важливо одягатись по моді, їм подобається більше комфортно, так само очікують від свого партнера.

У жінок за 1 шкалою (Інтимно-сексуальна шкала) переважає середній рівень, це означає, що для них як і для чоловіків важлива сексуальна гармонія, але не дуже, більше відіграє не фізіологічний фактор, а психологічний, соціальний, соціокультурний фактори, це найважливіша сфера сімейного та особистого життя і якщо вміти правильно поєднувати, то буде рівновага та гармонія у відносинах партнерів. Що стосується 2 шкали (Шкала особистісної

ідентифікації із партнером) переважає високий та середній рівень – для певної кількості жінок є важливим ідентифікувати себе з партнером, їм є важливим проводити разом дозвілля, мати спільні інтереси та потреби. За 3 шкалою (Господарсько-побутова шкала) переважає середній рівень – їм є значущим брати активну участь у побутових питаннях і чекають від партнера теж саме. За 4 шкалою (Батьківсько-виховна шкала) переважає середній рівень – вони віддають більше значення ролі матері, ніж чоловіки. За 5 шкалою (Шкала соціальної активності) переважає середній рівень – для них менш важливо поза сімейні інтереси, для них більш важливо їхній шлюб та сім'я. За 6 шкалою (Емоційно-психотерапевтична шкала) переважає низький рівень – для жінок шлюб не є можливість відпочити, отримати розрядку. За 7 шкалою (Шкала зовнішньої привабливості) переважає середній рівень – вони мають бажання одягатись по моді, але і комфорт їм важливий.

З метою з'ясування сукупності наявних можливостей, ознак людини, що можуть суттєво впливати на гармонію шлюбного партнерства та якість сімейного життя, ми застосували методику «Діагностика шлюбного потенціалу особистості» (ДШПО) (автор Є. Потапчук), результати див в Табл. 2.3

<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSec3uxV60zYSZc3M5dfsAN2yI2JcVFG55susCktOnhlzmBdyA/viewform>

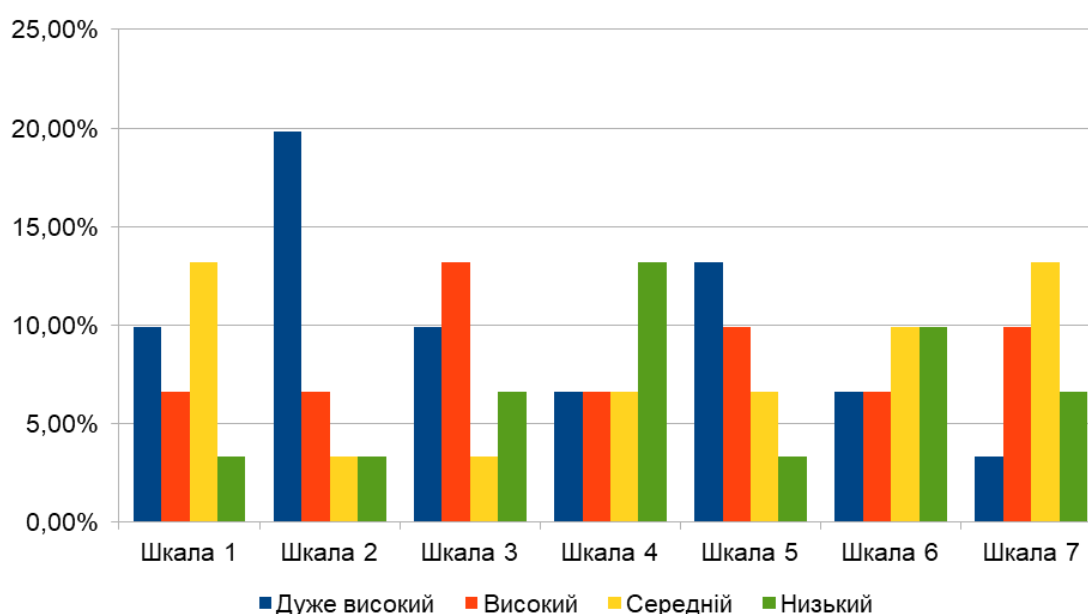

Рисунок 1.3 Результати діагностики шлюбного потенціалу особистості у чоловіків

Таблиця 2. 1 – Результати опитування в %

Рівні	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5	Шкала 6	Шкала 7
Дуже високий	9,9%	19,8%	9,9%	6,6%	13,2%	6,6%	3,3%
Високий	6,6%	6,6%	13,2%	6,6%	9,9%	6,6%	9,9%
Середній	13,2%	3,3%	3,3%	6,6%	6,6%	9,9%	13,2%
Низький	3,3%	3,3%	6,6%	13,2%	3,3%	9,9%	6,6%

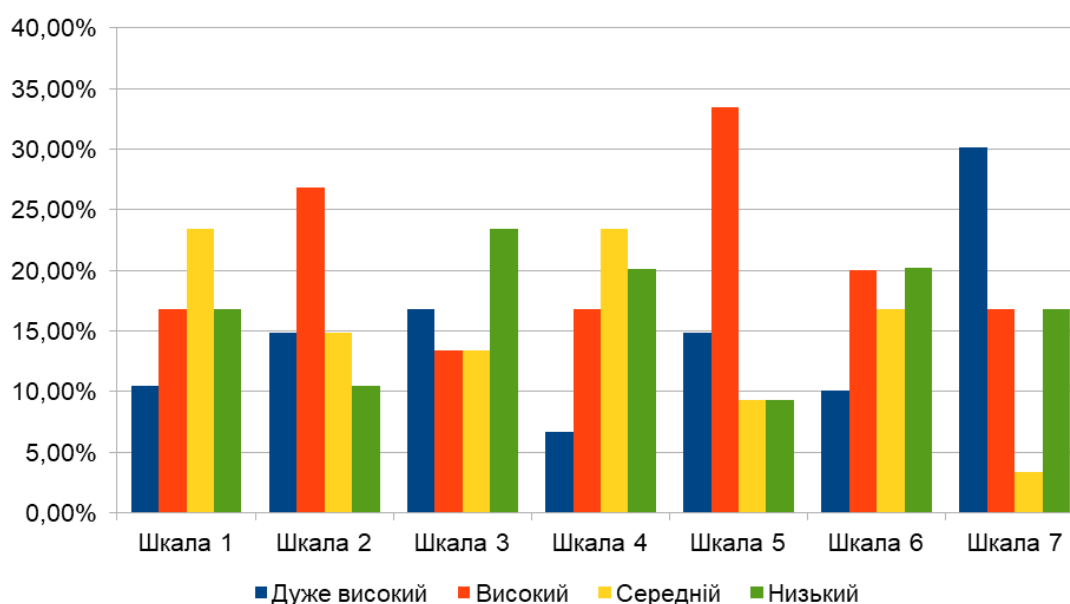

Рисунок 2.3 Результати діагностики шлюбного потенціалу особистості у жінок

Таблиця 2. 2 – Результати опитування в %

Рівні	Шкала 1	Шкала 2	Шкала 3	Шкала 4	Шкала 5	Шкала 6	Шкала 7
Дуже високий	10,5%	14,85%	16,75%	6,7%	14,85%	10,05%	30,15%
Високий	16,75%	26,8%	13,4%	16,75%	33,5%	20,01%	16,75%
Середній	23,45%	14,85%	13,4%	23,45%	9,3%	16,75%	3,35%
Низький	16,75%	10,5%	23,45%	20,1%	9,3%	20,19%	16,75%

Висновок: за результатами дослідження, можна зрозуміти, у чоловіків за 1 шкалою (фізична привабливість людини) переважає середній рівень, це означає, для них у більшості випадків, деякі риси партнера можуть не подобатись, важливо з'ясувати у особи чому і які самі риси, що саме зовні не подобається. За

2 шкалою (інтелектуально-світоглядна привабливість) переважає дуже високий рівень – їм подобаються партнери з інтелектуальним світоглядом. Велике значення вони надають, якщо їх партнер підтримує гарні відносини з батьками, надає поради, самовдосконаленням займаються. За 3 шкалою (морально-психологічна привабливість) переважає високий рівень – для них важливі морально-психологічні ознаки аби партнер був терплячим, чесним з ними, вірним їм, відповідальним, надійним, терплячим тощо. За 4 шкалою (інтимно-сексуальна привабливість) переважає середній рівень – їм не дуже важливі інтимно-сексуальні ознаки, варто звернутись до фахівця, тому що це є проблема. За 5 шкалою (матеріально-фінансова та господарська привабливість) переважає дуже високий рівень – вони намагаються вміти забезпечити сім'ю, вміти раціонально здійснювати покупки, жити без кредитів, важливо чистота і порядок дома, доглянуті діти тощо. За 6 шкалою (стійкість до комплексів) переважає середній та низькі рівні – вони не стійкі до комплексів, легко порушити їх гармонію. За 7 шкалою (стійкість до фізіологічної та психічної залежності) переважає середній рівень – на них легко вплинути з шкідливими звичками, рекомендується звернутись до фахівця.

У жінок за 1 шкалою (фізична привабливість людини) переважає середній рівень - у них як і для чоловіків існують певні риси партнера, які можуть не подобається. За 2 шкалою (інтелектуально-світоглядна привабливість) переважає високий рівень – для них важливо, що партнер підтримує гарні відносини з батьками та друзями, самовдосконалюється, щоб міг розуміти думки та бажання партнера, мудро вирішувати життєві ситуації, але менш важливо ніж для чоловіків. За 3 (морально-психологічна привабливість) шкалою переважає середній рівень – для них не дуже важливо морально-психологічні ознаки партнера, приймають людину зі своїм позитивними, так і негативними рисами. За 4 шкалою (інтимно-сексуальна привабливість) переважає середній рівень – їм важливіші інтимно-сексуальні ознаки ніж для чоловіків, важливо, щоб партнер розумів їх бажання. За 5 шкалою (матеріально-фінансова та господарська привабливість) переважає високий рівень – їм важливо, щоб діти були доглянуті,

сім'я була забезпечена, вмiли проводити дозвілля разом. За 6 шкалою (стійкість до комплексів) переважає низький рівень - жінки більш стійкіші до комплексів, на даний час жінки навчилися себе цінувати та любити, важливо, щоб їхній партнер був такий же. За 7 шкалою (стійкість до фізіологічної та психічної залежності) переважає дуже високий рівень – жінки більш стійкі до шкідливих звичок, вони розуміють, що в майбутньому вони будуть матерями, вимагають теж саме від свого партнера.

З метою уявленнь про вибір шлюбного партнера, ми використали анкету «Готовність до шлюбу».

https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSf-aOc3noN-68h8Nn4dd13N2C1QiY8IIx3OrY92BrCsLjXaew/viewform?usp=sf_link3

З метою вивчення підготовки студентської молоді до сімейно-шлюбного життя, нами було проведено анкету «Чи готові ви до шлюбу?». Див. табл.2.2.

Таблиця 2. 3 – Результати анкету «Чи готові ви до шлюбу?»

Жінки (%)	Чоловіки(%)
Ваш вік	
27% - 23 і більше 39% -20-21 pp 19% - 19-20 15% - 21-22	38% -20-21 pp 21% - 23 і більше 15% - 19-20 26% - 21-22
Чи готові ви до шлюбу?	
73% так 27% ні	46% ні 54% так
Як ви розумієте поділ сімейних функцій?	
35% Жінка відповідає за господарську функцію, а чоловік за матеріально-побутову 12% Навпаки 53% Порівно ділять функції	47% Жінка відповідає за господарську функцію, а чоловік за матеріально-побутову 19% Навпаки 34% Порівно ділять функції
Здатність піклуватись про іншу людину, самовіддано йому служити, робити добро	
89% так 11% ні	90% так 10% ні
Здатність співчувати (тобто виходити в емоційний світ іншого партнера), розуміти його радості і жалю, переживати невдачі, знаходити духовне єднання	

93% так 7% ні	77% так 23% ні
Здібність до кооперації, співпраці, міжособистісному спілкуванню, наявність навиків і умінь в здійсненні багатьох видів праці, організації домашнього споживання і розподілу	
100% так	94% потрібно 6% ні
Висока етична культура, що має намір бути терпимим і поблажливим, великодушним і добрим, приймати іншу людину з всіма його недоліками і дивацтвами, придушувати власний егоїзм	
65% так 35% ні	78% так 22% ні
Здібність до теплих, серцевих відносин, дружньої інтимності і співчуття (що виявляється в терпимості до відмінностей в цінностях і установках)	
95% так 5% ні	81% так 19% ні
Здатність справлятися з своїми емоційними станами так, щоб це не заважало благополуччю інших	
70% так 30% ні	82% так 18% ні

Отже, результати цієї анкети показали, що жінки на 73% готові до шлюбу, а на 27% не готові. Чоловіки на 54% готові до створення сім'ї, а на 46% ні. На запитання про розподіл функцій жінки відповіли на 35% повинні відповідати за господарську, а чоловіки за матеріально-побутові, 12% навпаки і 53% відповіли, що потрібно порівно ділити функції. Чоловіки відповіли 47% кожен за свою, 19% навпаки та 34% порівно. Про здатність піклуватись про іншу людину жінки відповіли 89% так, 11% ні, а чоловіки 90% так, 10% ні. Чи потрібно мати здатність співчувати (тобто виходити в емоційний світ іншого партнера), розуміти його радості і жалю жінки відповіли 93% так, 7% ні, а чоловіки 77% так, 23% ні. На здібність до кооперації, співпраці, міжособистісному спілкуванню жіноча половина відповіли на 100% так, а чоловіки 94% так і 6% ні. Про здатність розуміти високу етичну культуру, що має намір бути терпимим і поблажливим дівчата відповіли 65% так, 35% ні, а чоловіки 78% так і 22% ні. На здібність до теплих, серцевих відносин жінки відповіли 95% так і 5% ні, а чоловіча половина 81% так і 19% ні. Та на останнє запитання про здатність справлятися з своїми емоційними станами дівчата відповіли 70% так і 30% ні, а хлопці 82% так і 18% ні. За цими результатами потрібно тримати гармонію у

стосунках, розуміти свого партнера та працювати над стосунками зі своїм партнером.

Висновок: за результатами дослідження видно, що у досліджуваних перевищує середній рівень готовності до шлюбу 60%, високий рівень – 30%, а низький - 10%. за цими результатами можемо сказати, що вони не дуже готові до побудови шлюбу, тобто досліджуванні не дуже розуміють, що важливо у стосунках, не готові проявляти тепло, увагу, підтримку. Багато хто вважають, що з часом все зрозуміють, але для деяких це є проблема. Тому рекомендовано звернутись до спеціаліста за допомогою, щоб вияснити і розібратись в питаннях, що турбує їх через, що їм це важко.

Отже, загалом можна зробити такі висновки, результати опитування свідчать, що за першою методикою самою важливою шкалою є особистісна ідентифікація себе з партнером, як для жінок, так і для чоловіків, їм дуже важливо, щоб у них зі своїм партнером були спільні інтереси, потреби, погляди на життя, проведення разом дозвілля, мати спільні ціннісні орієнтації по життю. На середньому рівні у них батьківська виховна шкала, емоційно-психотерапевтична, шкала зовнішньої привабливості, господарська побутова, як для чоловіків так і для жінок є важливим інтимно-сексуальна гармонія в подружньому житті, але не ставлять це на перше місце, вони на середньому рівні оцінюють свого шлюбного партнера. Більше відіграє не фізіологічний фактор, а психологічний, соціальний, це найважливіша сфера сімейного та особистого життя і якщо вміти правильно поєднувати, то буде рівновага та гармонія у відносинах партнерів.

За другою методикою можемо спостерігати, що у досліджуваних гарна міжособистісна сумісність, вони можуть побудувати гармонійне подружнє життя, так як вони розуміють свого партнера та його потреби. Так же є проблемні пари яким буде важко побудувати шлюб, тому їм краще звернутись до спеціаліста.

За третьою методикою результати свідчать, що досліджувані намагаються зрозуміти, що важливо, а що ні у стосунках, вони роблять помилки, що є

природньо. На даний час важко дається їм побудови шлюбу, багато хто просто не хоче, деякі не готові. Та певна частина або вже побудували гармонійні стосунки, вони підтримують одне одного, приділяють увагу, розуміють потреби свого партнера, а інша частина на етапі побудови шлюбу, ще пізнають один одного.

Отже, значна частина молодих людей, готові до сім'ї, мають високий рівень міжособистісної сумісності та відмінні перспективи для гармонійного подружнього життя, але так само є проблемні питання в парах, з якими краще звернутись за психологічною допомогою до спеціаліста, щоб побудувати щасливе подружнє життя. Звідси виникає потреба вести мову про перегляд деяких аспектів психологічної підготовки молоді до створення сім'ї. З цією метою нами було розроблено рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера.

2.3. Практичні рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера

За результатами дослідження психологічних особливостей вибору шлюбного партнера нами розроблено практичні рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера. Вони відображають науково-обґрунтовані пропозиції, виконання яких сприяє усвідомленню майбутніми шлюбними партнерами моделей поведінки на дошлюбному етапі та розумінню функцій дошлюбного спілкування.

Молоді варто усвідомлювати свої очікування від майбутнього шлюбного партнера за фізичним, інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарсько-побутовим чинниками [28]. Крім того, важливо розуміти моделі поведінки людини як сім'янина, що здатні впливати гармонійні сімейні взаємини [12].

Молоді доцільно звернути увагу на те, що важливо правильно всебічно пізнавати потенційного шлюбного партнера (вивчення звичок партнера;

перевірка взаємних почуттів; оцінка міжособистісної сумісності; проведення дошлюбних експериментів); нагромадження спільних вражень і переживань; проектування сімейного життя (де і за які кошти будуть жити; уклад сім'ї; розподіл домашніх обов'язків; форма проведення дозвілля).

Для ефективного вибору шлюбного партнера варто враховувати, що:

- Для тих кому важко знайти свого партнера, потрібно зрозуміти, якого саме він/вона хочуть бачити свого партнера, на що вони звертають увагу, коли спостерігають представника протилежної статі.
- Для тривалих взаємин найкраще вибирати того, хто здатен бути відкритим. Будувати спільне майбутнє краще з тим, хто може і відкритися і закритися, знову відкритися і закритися, поступово навчаючись і розвиваючись. Так же, можна провести відкриту розмову зі своїм партнером, в'яснити, можливо вас чи вашого партнера, щось не влаштовує, потрібно порозумітись.
- Вибирайте того, хто вас поважає. Один з головних чинників побудови гармонійних взаємин є взаємна повага.
- Важливо вступати у стосунки з тими, які мають близькі вам цінності. Спільні цінності дозволяють знизити напругу, яка виникає в ході розвитку відносин.
- Для того, щоб відчувати себе комфортніше і бути впевненою важливо, підвищити свою самооцінку, не боятись говорити свою думку чи позицію.
- Можна обрати час для себе та виписати на листочку плюси та мінуси свого партнера та свої і вирішити, з чим ви готові миритись, а з чим потрібно буде попрацювати, тобто, що приймаєте у собі та своєму партнерові, а що ні. Використайте вправу «Падіння довіри» здається легкою грою, але вимагає великої довіри до свого партнера. Така техніка полягає в тому, що партнерові зав'язують очі, а інший стоїть ззаду, в того хто зі зв'язаними очима падає назад, а партнером повинен виймати. Ця вправа вимагає довіри та сліпої віри, що їх партнер спіймає, якщо ж довіри немає, то це може змусити партнера обертатись або взагалі відмовиться виконувати цю вправу.

- Також можна використати техніку « Напишіть список оцінок» це чудовий варіант змінити те, як ви відчуваєте та думаєте про свого партнера. Партнери записують 5 речей, які робить їхній партнер, які вони цінують та 5 речей, які можуть зробити вас ще улюбленішими, щасливішими. Записуючи і спочатку розмірковуючи про хороші якості свого подружжя, партнери зможуть зосередитися у стосунках на позитивних моментах.

Варто зазначити, що основними засобами оптимізації можуть бути роботи з сімейними психологами, Центри сімейного консультування, Центри соціальних служб для молоді, Спілки захисту сім'ї та особистості тощо.

Висновки до другого розділу

Основним методичним засобом для отримання первинної інформації були анкетування, бесіда, спостереження та тестування. В ході експерименту використовувалися: анкета «Готовність до шлюбу», методика «Діагностика шлюбного потенціалу особистості», опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі».

Дослідження проведено на базі Хмельницького національного університету, залучено 30 учасників, опитування було серед молоді.

Підсумовуючи вище вказані результати, можна свідчити, що значна частина молодих людей, готові до сім'ї, будувати гармонійне подружнє життя зі своїм партнером, можуть обирати так як розуміють, що вони хочуть бачити у своєму партнері для подальшого життя. Вони знають які хочуть мати стосунки, що повинно бути в них, а що ні, що головне в них та в їхньому партнері, як вирішувати певні проблеми, мають високий рівень міжособистісної сумісності та відмінні перспективи для гармонійного подружнього життя, але так само є проблемні питання в парах, які ще не дуже готові до побудови подружнього життя, вибір шлюбного партнера їм дається важко, можуть помилятися з вибором через певні свої проблеми.

Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного вивчення предмета нашого дослідження дозволило обґрунтувати практичні рекомендації сучасній молоді щодо вибору шлюбного партнера. Адже вибір партнера для сімейних стосунків – це завжди серйозний вибір. У рекомендаціях, насамперед, звертається увага на те, що підвищення готовності молоді до сім'ї та вибору шлюбного партнера потребує рішучих дій і, перш за все, не виявляти байдужість цієї проблеми, а свідомо створювати сприятливі умови для підготовки молоді до майбутнього сімейного життя.

ВИСНОВКИ

Провівши теоретичне та емпіричне дослідження, можна зробити висновки, що головним аспектом життя людини є створення сім'ї, є важливим правильно обирати собі партнера, так же вміти побудувати гармонійні стосунки та подружнє життя. Кожен сам собі вирішує, які він хоче бачити свої стосунки та свого партнера.

За теоретичним аналізом, спостерігаємо, що на вибір шлюбного партнера впливає багато факторів, такі як потреба в самореалізації, культурні та релігійні погляди, досвід людини, уподобання (вік, зовнішність, характер) психологічні особливості, прив'язаність (якщо в людини велика прив'язаність, то їй потрібно більше уваги, підтримки), а так же важливим є досвід батьків, відносини з ними. Створення сім'ї – складна і довготривала складова, яка складається з багатьох факторів, основним яким є правильний вибір партнера.

Загалом детальний аналіз наукових розробок, дозволив дійти висновку, що психологічна готовність до створення сім'ї включає в себе: розуміння молодими людьми, які створюють сім'ю, соціальної сутності сім'ї, суспільної значущості своїх дій; відповідні зобов'язання одного перед одним; відповідальність за сім'ю та дітей; добровільне прийняття неминучих у сімейному житті турбот; обмеження особистої свободи.

Також в роботі проаналізовано проблем вибору шлюбного партнера було уточнено теорії вибору шлюбного партнера. Існує велика кількість теорій вибору шлюбного партнера, що розглядають цей процес як результат дії різних факторів: соціальних ролей, цінностей, задоволення потреб. В більшості випадків молодь вибирає партнера, схожого на себе. Це явище отримало назву гомогамності. У чоловіка та жінки при формуванні шлюбних пар спостерігається, по перше вибір партнера «з оглядкою на самого себе» - це партнери приблизно того ж віку; тієї ж раси, тієї ж релігії, того ж шлюбного статусу (тобто чи були обидва партнери до шлюбу самотніми, розведеними чи овдовіли). По-друге вибір за розміром може формуватися і без будь-якої «оглядки

на себе» - фізична привабливість; психічне і фізичне здоров'я; походження (соціальний статус батьків, рівень освіти, доходи); міцність батьківської сім'ї (наприклад, щасливий шлюб батьків) і популярність серед однолітків.

За результатами емпіричного дослідження з'ясовано, що наша молодь готується будувати свої подружні стосунки, правильно обирати партнера, хоча рівень готовності до цього ще недостатньо високий. Молоді люди прагнуть розуміти свого партнера, надавати йому підтримку, увагу, розуміти проблеми та потреби. Для них є важливим як сексуальна гармонія так і особистісна ідентифікація зі своїм партнером. В них шлюбний потенціал на високому рівні, вони мають гарну міжособистісну сумісність з своїм партнером, так же в них є певні психологічні особливості, завдяки яким вони можуть спостерігати чи підходить їм партнер чи ні. Вміють визначати фактори, які важливі їм в своєму виборі, що впливає на їх вибір та побудови стосунків. Але є проблемні питання в парах, які ще не дуже готові до побудови подружнього життя, вибір шлюбного партнера їм дається важко, можуть помилятися з вибором через певні свої проблеми.

Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного вивчення предмета нашого дослідження дозволило обґрунтувати практичні рекомендації молоді щодо вибору шлюбного партнера. У рекомендаціях, насамперед, звертається увага на те, що варто усвідомлювати свої очікування від майбутнього шлюбного партнера за фізичним, інтелектуально-світоглядним, морально-психологічним, інтимно-сексуальним, матеріально-фінансовим та господарсько-побутовим чинниками, а також розуміти моделі поведінки людини як сім'янина, що здатні впливати гармонійні сімейні взаємини.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський. 3-тє вид. Київ, 2007. 580 с.
2. Бацилєва О., Астахов В., Пузь І. Дослідження психологічних аспектів готовності до шлюбу сучасної молоді. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/1307> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
3. Безвершко М. І. Психологічні особливості вибору молоддю шлюбного партнера. Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору фахівців : тези допов. VII Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Хмельницький, 24-25.11.2022). Хмельницький , 2019. С. 133–135.
4. Вайнола Р. Показники готовності молоді до створення сім'ї. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2016/48/10.pdf> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
5. Stephens J. 25 вправ терапії для пари, які можна виконувати вдома, щоб покращувати стосунки <https://uk.vvvvvv.kiev.ua/couples-therapy-4006> (дата звернення 12.06.2023р.)
6. Дьоміна Г.А. Психологічні особливості готовності до шлюбу сучасної молоді. URL: <http://surl.li/efamu> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
7. Захарченко В.Г. Готовність молоді до сімейного життя (соціально-психологічний аспект). *Психологія. Збірник наукових праць*. Київ, Випуск 24. 2004. С. 41- 48.
8. Золотнюк О. Соціологічний досвід презентації темпоральних аспектів вимірювання дошлюбних та шлюбних відносин. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 1. С. 21-29.
9. Ідрісов Б. Особливості вибору шлюбного партнеру сучасною українською молоддю (на матеріалах дослідження вподобань студентів мелітопольського державного Педагогічного університету). URL:

http://habitus.od.ua/journals/2021/24-2021/part_1/12.pdf (дата звернення: 01.05.2023 р.)

10. Карпова Д. Є. Дошлюбний етап як важливий період формування майбутнього сім'янина: *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. Одеса, 2022. Вип. №41. С. 233–238.

11. Карпова Д. Є. Психологічні умови формування уявлень про сімейні ролі у студентської молоді : дис. ... д-ра філософії: 053. Хмельницький, 2021. 218 с.

12. Кляпець О. Я., Ларіна Т. О. Підготовка молоді до подружнього життя : *методичні рекомендації*. Київ, 2009. 104 с.

13. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ, 2000. 687 с.

14. Крайлюк А. І. Вплив батьківських настанов на вибір шлюбного партнера : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2017. 239 с.

15. Кравченко Т. Сім'я та особливості її функціонування в умовах розбудови громадянського суспільства: *збірник*. Київ, 2004. 466 с.

16. Кравець В. П. Підготовка учнівської молоді до сімейного життя в Україні ХХІ століття: стан, тенденції, шляхи вдосконалення: монографія. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. 584 с.

17. Крайлюк А.І. Типологія співвідношення батьківських настанов та особливостей вибору шлюбного партнера в жінок і чоловіків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 140–145.

18. Крупник І.Р. Особливості уявлення дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя: автореф. дис-ції на здобуття наук. ст. к. псих.наук. Київ. 2015. 20 с.

19. Лозова О. М. Методологія психосемантичних досліджень етносу. Київ: Слово. 2011. 172 с.

20. Ляшенко Н. О. Сучасні альтернативні форми шлюбу. URL: <http://web.kpi.kharkov.ua> (дата звернення: 01.05.2023 р.).

21. Міненко О. О. Психологічна готовність молоді до шлюбно-сімейних відносин. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i12/20.pdf> (дата звернення: 01.05.2023 р.).
22. Ніколаєвська А. Реалії моральної повсякденності в оцінках пострадянського студентства. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна*. 2008. № 795. С. 166–172.
23. Олексюк В. Особливості уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 1. Т.2. Херсон, 2018. С. 62-66.
24. Опорний конспект лекцій з курсу «Психологія сім'ї» для студентів напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія». Мукачєво: Вид-во МДУ, 2016. 94 с.
25. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat05.htm> (дата звернення: 01.05.2023 р.).
26. Потапчук Є. М. Психологічна діагностика шлюбного потенціалу та міжособистісної сумісності з партнером: довідник сімейного психолога. Хмельницький, 2020. 36 с.
27. Потапчук Н. Д., Карпова Д. Є. Вплив батьківської сім'ї на формування дитини як майбутнього сім'янина: *Габітус* : науковий журнал з соціології та психології. Одеса, 2023. Вип. №45. С. 254-258.
28. Психологія молоді сім'ї: *монографія* / Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Луцьк, 2018. 235 с.
29. Психологія сім'ї: *навчальний посібник* за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми. 2008. 292 с.
30. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / Л. Помиткіна та ін. Київ : Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с.
31. Радчук В. Механізми вибору шлюбного партнера. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. Вип. 2. С. 232–239.

32. Радчук В. Теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння та тлумачення психологічної готовності до шлюбно-сімейних стосунків. URL: <http://surl.li/efasy> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
33. Рішко Л. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Випуск 23. URL: <https://bit.ly/3C13zin> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
34. Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. *Вісник демографічні проблеми та тенденції*. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/16/6.pdf> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
35. Скориніна-Погребна О.В., Крижановська Л.Г. Особливості емоційної готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. Вип. 20. С. 109-117.
36. Столярчук О. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.П. 2015. 136 с.
37. Столярчук О. Чинники вибору шлюбного партнера в юнацькому віці. URL: <https://www.researchgate.net/publication/338119503> (дата звернення: 02.05.2023 р.)
38. Тюріна В. Чинники, що впливають на психологічну готовність студентської молоді до створення сім'ї. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2014. Вип. 15. С. 258–265.
39. Федоренко Р. П. Психологія молоді сім'ї: навч. посіб. Вид. 2-ге, змін. та доповн. Луцьк, 2021. 480 с.
40. Федоришин Г., Северин Р. Соціально-психологічні чинники формування образу шлюбного партнера у юнацькому віці. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. Т. 11. № 1. С. 92–100.
41. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання. Івано-Франківськ, 2013. 224 с.

42. Фомічова В. Уявлення молоді про чинники щасливого подружнього життя. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №2. С. 90-96.
43. Хавула Р.М. Психологічні чинники вибору шлюбного партнера в юнацькому віці. *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Психологія»*. 2012. Вип. 29. С. 189–201.
44. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; редкол.:
45. Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін. К., 2016. 200 с. Штриголь Д. В., Кібенко К. С. Узгодженість сімейних настанов у парах на ранніх етапах становлення сім'ї. *Психологія і особистість*. 2013. 2 (4). С. 104–116.
46. Arnett J.J., Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage, In J.J. Arnett (Ed), *Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New synthesis in theory, research, and policy*, Oxford: University Press, 2011, pp. 255-275. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195383430.003.0012> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
47. Bachofen Johann. Das Mutterrecht. URL: <https://archive.org/details/Bachofen-Johann-Mutterrecht/page/n155/mode/2up> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
48. Freud S. Three Essays on the Theory of Sexuality. URL: https://www.sas.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Freud_SE_Three_Essays_complete.pdf (дата звернення: 01.05.2023 р.)
49. Gelmez O.S.O., Hatiboglu B., Öngen C., Pathways from personal towards professional values: Structured small-group work with social work students. *Education as Change*. Vol. 23. 2019. URL: <https://doi.org/10.25159/1947-9417/4418> (дата звернення: 01.05.2023 р.)
50. Giddens Anthony. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. URL: <https://cutt.ly/T01tt1L> (дата звернення: 01.05.2023 р.)

51. McLennan John Ferguson. Primitive marriage.: An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies. URL: <https://archive.org/details/cu31924101874190/mode/2up?ref=ol&view=theater> (дата звернення: 01.05.2023 р.)

52. Naragaju Gundemeda. Youth and Marriage: A Study of Changing Marital Choices among the University Students in India. URL: [https://www.academia.edu/11393819/Youth and Marriage A Study of Changing Marital Choices among the University Students in India](https://www.academia.edu/11393819/Youth_and_Marriage_A_Study_of_Changing_Marital_Choices_among_the_University_Students_in_India) (дата звернення: 01.05.2023 р.)

53. Scott S. Hall. Marital Meaning: Exploring Young Adults' Belief Systems About Marriage. URL: <https://cutt.ly/X02GOP4> (дата звернення: 01.05.2023 р.)

